

Спостереження — шлях до душі дитини

Виховання — в широкому розумінні — це багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення — і тих, хто виховується, і тих, хто виховує. Цей процес характерний глибокою індивідуальністю різноманітних явищ, які відображають духовний всесвіт людини.

В особистісно орієнтованому навчанні зростає роль особистості учня, а отже, і вчителя. Учитель уже не може бути тільки передавачем знань та інформації, він повинен бути і вихователем, і психологом, і просто люблячою та уважною людиною, здатною завжди прийти на допомогу учню. Від цього залежить успіх його педагогічної діяльності й успіх його виховання.

Авторитет вчителя складається з двох елементів:

- а) авторитет ролі;
- б) авторитет особистості.

Якщо кілька років назад головним був авторитет ролі, то тепер основне — це особистість учителя, його головні людські якості, яскрава неповторна індивідуальність, яка в процесі взаємостосунків з дітьми впливає на успішність навчання і виховання. Повагу до учня, стимулювання його активності, розумової діяльності, гнучкості і нестандартності педагогічних рішень, задоволення від спілкування — все це забезпечує висока педагогічна спостережливість авторитетного учителя, в центрі якої є дитина в процесі розвитку та становлення.

Дуже важливо вміти сприймати, фіксувати, аналізувати, відчувати зміни в житті учня. Ведення систематичного спостереження за розвитком дитини відкриває шлях до ефективної взаємодії між учи-

— інтоксикація (загальна дія токсичних речовин на організм);

— алкоголізм, токсикоманія, наркоманія;

— інфекції, викликані захворюваннями матері.

4. Індивідуальні морфологічні і функціональні особливості тіла учня:

— група крові;

— обмін речовин;

— деякі анатомічні й фізіологічні аномалії;

— динамічні властивості нервових процесів;

— динамічні властивості діяльності (температура мовлення, швидкість ходи, жестикуляція, жвавість, міміка, емоційна чутливість).

Отже, мова йде про різні темпераменти учнів. Але треба пам'ятати, що не існує «чистих» темпераментів, у кожному окремому випадку ми стикаємося з комбінацією тих чи інших елементів темпераментів у різних пропорціях.

5. Акселерація — значне прискорення тілесного і психічного розвитку людини, яке визначається за такими показниками:

Джерелами інформації про дитину можуть бути:

— розмови про дитину (планомірно і непланові бесіди з батьками, друзями, колегами по роботі, знайомими надають учителю інформацію, однак вона не повинна лягати в основу характеристики учня);

— дитячі малюнки (дозволяють краще зрозуміти інтереси, захоплення, темперамент, переживання та внутрішній світ учня; діти вибирають, що саме їм малювати, самостійно, або ж, залежно від мети спостереження, вчитель може запропонувати такі теми: «У школі», «Вечеря в моїй сім'ї», «Сім'я», «Школа», «Клас», «Найкраще і найгірше», «Що я хочу сьогодні» тощо);

— дитячі молитви (це джерело інформації досить цікаве, оскільки в молитві до Бога дитина висловлює свої мрії, бажання, думки);

— аудіо-відеозаписи та фотографії (на жаль, не завжди є можливість скористатися цим джерелом інформації;

факти, зібрані таким чином, дають учителю можливість аналізувати поведінку дитини кілька разів — з колегами, батьками, самою дитиною);

Коли отримую двійку...

У закінченні таких речень проектується емоційні переживання дитини, які так важливо знати вчителю.

Збирання фактів, спостереження за дитиною виправдовує себе лише тоді, коли воно не обмежується реєстрацією, а переходить до формулювання гіпотез щодо походження цих фактів. Правильність пояснення спостережуваних фактів, явищ залежить від особистості вчителя-спостерігача, від його досвіду. У спостереженні завжди є щось суб'єктивне, але не можна допускати, щоб суб'єктивність переходила в суб'єктивізм і формування гіпотези виходило з власних уявлень учителя про мораль, або (ще гірше) соціальних переваг чи особистого досвіду. Щоб не припуститися такого, спостерігач має бути обережним, самокритичним, толерантним, уважним до особистості дитини, уникати категоричності суджень, навішування «ярликів» на дитину. Уміння спостерігати за собою — важлива риса доброго спостереження за дітьми. В особистісно орієнтованому навчанні спостереження за роботою та життям учня ґрунтується на врахуванні всіх особливостей його особистості, не тільки навчальних, а й інших. Визначаючи рівень, якому відповідають сили і можливості учня, гуманний вчитель користується такими гранями.

1. Обмежені можливості.

Закінчує кілька завдань.

Потребує багато нагадувань, щоб зробити завдання.

Рідко подає власні ідеї.

Завдання може бути незакінченим, пропущеним, зробленим неохайно, за-

телем та учнем. Учень змінює позицію «об'єкта» навчально-виховного процесу на позицію «суб'єкта».

В основі індивідуалізації шкільного навчання є організація потрібних впливів, спостережливості з боку вчителя до своїх учнів, врахування механізмів дитячої психіки, свідомості і діяльності.

Далі ми докладніше описуємо ті фактори, на які вчителю молодших класів треба насамперед звертати увагу.

1. Багатомірність психологічної структури учня (індивід, індивідуальність, особистість).

Кожна з трьох структур має власну внутрішню будову, що утворюється відповідними підструктурами, компонентами, рівнями розвитку, пов'язаними між собою. Враховуючи багатомірність і цілісність психологічної структури учня, можна цілеспрямовано впливати на її розвиток.

2. Біологічні особливості учня.

Людина має близько 1000 білйонів клітин, а кожна клітина має близько 100 тисяч генів, які визначають:

- анатомо-фізіологічну структуру організму;
- морфологічні й фізіологічні ознаки, які відрізняють людину від тварин;
- будову нервової системи, психіки.

3. Природні небіологічні фактори, які впливають на учня:

- радіація (природна чи штучна);
- опромінення (інфрачервоне, ультрафіолетове, іонізуюче);

- маса тіла;
- довжина тіла;
- статеве дозрівання.

Акселерація є результатом впливу соціального та біологічного факторів, які взаємодіють в онтогенетичному розвитку учня.

6. Особливості навчальної діяльності учнів:

- молодші школярі вчать тільки на досвіді своїх власних дій;
- схильні до некритичного відтворення зразків;
- самостійне регулювання та спрямування своїх дій дає учням можливість усвідомити переваги тих чи інших навчальних предметів;
- змінюється мотивація навчальної діяльності.

7. Психічні здібності учня, серед яких ми виділяємо сутнісні сили (взаємозв'язок мислення, почуттів, уяви, психомоторики та енергопотенціалу; відчуття, сприйняття, пам'ять, увага, воля).

Системний підхід до вивчення явищ і процесів навчання та виховання учня передбачає виділення основних його унікально-індивідуальних особливостей. Найбільш доступним та ефективним методом вивчення учня є **спостереження**. Наукове психологічне спостереження має дві основні ознаки: цілеспрямованість і планованість. Наявність чітко поставленого завдання, плану, певної програми забезпечує повноту спостереження за особистістю. З планованістю спостереження нерозривно пов'язана його систематичність. Нерегулярне або одноразове спостереження не дасть глибокого й повного вивчення особистості, а це, у свою чергу, може спричинити до формування упередженої думки про дитину. Тільки систематичне спостереження забезпечує правильні результати й окреслює перспективу виховної роботи. І пряме, і опосередковане спостереження полягає насамперед у збиранні фактів.

— карти пересування дитини в класі (фіксація руху дитини в приміщенні дає різноманітну інформацію — улюблені місця в класі, спілкування з друзями, самотність, замкнутість, бажання бути з учителем тощо);

— метод незакінчених речень.

Метод незакінчених речень використовується для отримання конкретної інформації. Дитині дається можливість закінчити думку, запропоновану вчителем, наприклад:

Коли я думаю про школу, то...

Коли я йду до школи, то...

Коли дзвенить дзвінок...

Мій улюблений урок...

Моє улюблене заняття...

Коли вчитель дає запитання...

Коли я біля дошки...

лишеним, щоб доробити пізніше. Рідко слухає уважно.

Співпрацює в групах.

II. Неповні можливості.

Намагається закінчити більшість завдань.

Може бути незібраним.

Потребує нагадувань, щоб закінчити завдання.

Інколи слухає активно, бере участь у класних обговореннях.

Співпрацює в групах.

III. Середні можливості.

Завжди націлений на завдання.

Закінчує його своєчасно.

Завжди слухає активно.

Бере участь у класних обговореннях.

Співпрацює в групах.

Авторитарний підхід:	Особистісно орієнтований:
<ul style="list-style-type: none"> — переривати висловлювання дітей, часто вживає вирази, які пригнічують внутрішній стан дитини, викликають страх перед покаранням, приниженням; — вішання «ярликів», заготовлених штампів; — категоричні відповіді без аналізу ситуації; — вживання фраз «ти мені набрид», «відчепися», «йди з моїх очей», «я тебе ненавиджу» тощо; — погрозлива манера спілкування; — постійне нагадування про допущені учнем помилки; — записи зауваження у щоденнику; — відсутність зворотного зв'язку (адже критичні коментарі вчителя обривають думку дитини); — невміння поважати і любити дитину незалежно від її успіхів у навчанні; — монологічність у спілкуванні, «впадання» у крайнощі під час спілкування. 	<ul style="list-style-type: none"> — неодмінна умова — володіння словом; — врахування внутрішнього стану дитини; — емоційно стимулюючий вплив слова, яке викликає захоплення, здивування, заохочення; — взаємна повага у спілкуванні, повага до гідності дитини; — уважне, активне слухання учня, виявлення зацікавленості у співбесіді, вживання слів «я розумію», «поміркуймо разом», «спробуй зробити інакше»; — відвертість, стислість спілкування; — точні, м'які жести, добрий вираз обличчя, м'який (при потребі в міру осуджуючий) погляд; — яскрава інтонація, гумор, доречна пауза; — спілкуючись, учитель намагається, щоб його очі були на рівні очей дитини, і дивиться учневі у вічі; — більшість запитань учителя повинні бути відкритими, тобто такими, на яких учитель не знає відповідей; не буває відповідей правильних і помилкових (такі запитання починаються зі слів «Як ти думаєш?», «Чому ти так вважаєш?»); — вживання слів ввічливості: «дякую», «прошу», «вибач», «вдячна тобі», «пробач».

Емоційно-художнє читання текстів учнями початкових класів

IV. Гарні можливості.

Самоорганізований.
Має потребу закінчити завдання.
Часто намагається дискутувати.
Завжди слухає активно.
Активно співпрацює в групах.

V. Виняткові можливості.

Цілеспрямований.
Дискутує.
З ентузіазмом закінчує завдання.
Уважно слухає.

Потребує участі в дискусіях, різних видах діяльності.

Допомагає ефективно співпрацювати всій групі.

Бере на себе відповідальність за роботу.

Найпоширенішим методом аналізу фактів спостереження є спілкування. Спілкування — це процес передавання і прийому вербальної і невербальної інформації, основна умова розвитку дитини, важливий фактор формування особистості. Відкрите й ефективне спілкування між учителем і учнем, між учителем та батьками конче необхідне для реалізації завдань особистісно орієнтованого навчання. Спілкування вчителя і учня відбувається на уроці та в позаурочний час. Спілкування на уроці — основа стимулювання навчальної праці конкретного учня, воно зумовлено навчальною необхідністю. Спілкування в позаурочний час може розрізнятися залежно від цільового призначення. Є заплановане спілкування з метою зміни відносин в колективі, а є незаплановане, ситуаційне, яке виникає непередбачено. І одне, і друге спілкування повинне бути продуманим і підготовленим. Ідеальне спілкування — це таке, яке ґрунтується на аналізі певних фактів систематичного спостереження. В основі гуманного особистісно орієнтованого спілкування лежить толерантність — терпеливість, терпимість учителя щодо поведінки учнів. Толерантність — основа взаємного довіря і взаєморозуміння. Це

На уроках читання вивчаються різні твори. Але життя, все, що нас оточує, невіддільне від уроку. Золотий листопад, срібна зима приходять до школи разом із дітьми. Це важливо використати вчителю для читання творів, особливо ліричних, поетичних.

Осіній ранок. Стелиться туман. Розповідають про нього діти на уроці. Збагачуючи мовлення, дбаючи про емоційність, яскравість висловлювань, учитель до розповіді дітей додає поетичні, прозові рядки: «над лугом вранці тумани пливуть, як гуси сиві» (М.Познанська). Тумани порівнюються з гусьми, сивими гусьми. Від слова «пливуть» віє спокоєм, затишком.

У М.Познанської тумани сиві, а в М.Коцюбинського — «холодні осінні тумани клубочаться вгорі і спускають на землю мокрі коси».

По-іншому сприймається цей же туман навесні.

На луках пливе туманів дим. Восени він важкий, висне мокрими пасмами, а навесні — легкий, як дим.

Ми простежили, як по-різному описане одне й те саме явище природи.

Відліт птахів у вирій, прощання з ними завжди навіює тугу, печаль. Ми з сумом проводжаємо журавлині ключі, зграї гусей.

«Осінь погубила у небі журавлині ключі» (Л.Костенко).

Пролетіли знову гуси

Можна починати з них урок. Це збагачуватиме емоційний досвід дітей, потрібний для справжнього вміння читати художні твори.

Наводимо зразок уроку читання вірша Г.Чубач «Повернулися гусоньки рано».

На цьому уроці робота з посібником проводиться на підготовчому етапі, назвемо його етапом «до читання», і на підсумковому етапі — «після читання». Урок ведеться в напрямі виховання в дітей емоційної чутливості до художнього слова, вміння уявляти описані картини, розуміти думки, почуття героїв, співпереживати з ними.

Твір аналізується з трьох сторін: змістової, образної й емоційної.

При цьому аналіз змісту твору і формування навички читання зливаються в єдиний процес.

Аналіз тексту активізує думку, викликає бажання висловити її. Логічний аналіз поєднується з емоційно-художнім.

Далі подаємо короткий план-конспект уроку: «Несуть птахи на своїх крилах весноньку» за твором Г.Чубач «Повернулися гусоньки рано».

Мета: навчати дітей сприймати поетичні образи, відчувати силу художнього слова; формувати вміння визначати настрої вірша, проникати у внутрішній світ героїв твору; розвивати здатність уявляти, бачити описане; проникатись до нього ставленням, адекватним авторському; на основі яскравих вражень, пережитих

2. Перевірка первинного сприймання.

— Який настрій викликав у вас вірш?

— Які почуття передала поетеса, змальовуючи ранній приліт гусей?

3. Повторне перечитування вірша й аналіз.

— Прочитати вірш мовчки, спробувати уявити описану картину, відчути, зрозуміти, що переживали гуси.

— Зачитати рядки з вірша, словами «намалювати» уявлену картину.

— Прочитати слова, якими автор передає стан гусей (тужно голосять, позамерзали ніженьки босі, голівоньки хиллять, у відповідь квілять).

— Що автор хоче підкреслити цими словами? Чи вдалося би іншими словами так вразити, сколихнути наші почуття?

— Перечитати ще раз ці слова: як же було гусяткам? (Холодно, голодно, дуже важко.)

— Чому їм так важко було? (Вони подолали тяжкий шлях, втомились у дорозі. Прилетіли, несли на своїх крилах тепло, а дома зустрів їх холод. Автор говорить: прилетіли рано, земля ще у біле убрана.)

— Ще лежить зима, а гуси прилетіли. Що їх кликало? (Потяг до рідних гнізд, до рідних місць, до свого дому. Як не важко, холодно, голодно, а гуси прилетіли до нас цієї весни, прилетять і наступної.)

— Якими словами автор називає

— доброзичливість, повага до гідності дитини, рівність у спілкуванні, свобода думки. Толерантність — це заборона втручатись у внутрішній світ дитини, її потреби, почуття. Саме толерантність сприяє проявам невимушеності, допомагає налагодити сприятливий психологічний клімат у класі, встановити дружні стосунки з учнями та батьками. Нав'язане спілкування в гіршому випадку перетворюється на допит, моралізаторство і, безумовно, не підтримується учнем. Такий стиль можна назвати авторитарним. Зіставте типові ознаки різних стилів спілкування.

Важливу роль в особистісно орієнтованому навчанні відіграє розуміння всіх нюансів виразу обличчя і жестів. Жести, виразні рухи дають додаткову можливість підсилити вплив слів учителя на учня, яскравіше донести думки і почуття. Міміка, яка виражає думки і почуття, здатна замінити звичайну мову. Використання розвинутої міміки дозволить не тільки донести зміст повідомлення до співбесідника, а й зробити спілкування радісним.

У співбесіді з дитиною все має значення: нахил чи поворот голови, виразна поза, характерні рухи рук, хода. Міміка, жести, пантоміміка — перші помічники вчителя у відкритому спілкуванні з дитиною. Розуміння й оволодіння мовою жестів дозволять учителю стати цікавим співбесідником. Гуманний учитель, безумовно, вибере особистісно орієнтований стиль спілкування. Цілеспрямованість спілкування в поєднанні з невимушеністю, ширістю, тактовністю, повагою до дитячих проблем дозволить дітям побачити в особі вчителя делікатного й досвідченого друга, якому можна довірити все.

Олександр КОЧЕРГА,
старший викладач кафедри психології
КМІУВ ім.Б.Грінченка,
Мар'яна ЗАХАРІЙЧУК,
старший викладач кафедри методики
початкового навчання
КМІУВ ім.Б.Грінченка

над долиною,
Над туманом сивовусим,
над калиною.
Пролетіли сумовито
над озимкою.
Понесли на крилах літо
невидимкою
(*М.Сингаївський*).

І знову туман: сивий, сивовусий, нагадує чи мокрі коси, чи легкий дим.
Скільки захоплення викликають і в дітей, і в дорослих вкриті інеєм чи пухнастим снігом дерева. Стоять казково чарівні, величні, під сонячним промінням вирають різними барвами. *Леся Українка* так описує: «Ніби щедро хтось крилатий у пухнасту білу вагу одягнув гілки». У *В.Скомаровського* «навкруги казкові шати — сиве плетиво гілок», у *Є.Гуцала* — «іній запів, замерехтів, засвітився. Цвіте холодними квітками, і пелюстки пахнуть морозом».

Про ці витівки Діда Мороза дружокласники пригадують, читаючи вірш *О.Олеся, І.Манжури* «Перший сніг» («Читанка», автори *Н.Ф.Скрипченко, О.Я.Савченко*).

Наведені рядки взято з «Перлинок», посібника з читання для учнів початкових класів.

Кожна сторінка «Перлинок» допоможе створити образ: осені — сьогодні синьою, з легким смутком, завтра багряною, з журавлиним пташином «прощай»; зими пишної — в білих пухових рукавичках, сніжною, білою, а може, лютою — з шаленою хурделицею, тріскучими морозами. За прекрасними рядками діти побачать описані картини, почують звуки, прислухаються до переданих почуттів, вдихнуть «запах» слова.

Завдання побудовані на рядках, взятих із творів українських письменників. Працюючи із запропонованим матеріалом, діти відчують, яка барвиста рідна мова.

Учитель сам визначить, на якому етапі уроку запропонувати учням читання певних сторінок посібника.

емоційних відтінків формувати різність читання.

Хід уроку

I. Етап «до читання».

1. Розділити слова на групи: журавлі, гуси, синиці, лелеки, горобці. (Одні птахи зимували з нами, інші повертаються до нас з далеких країн. Доляючи незгоди, поспішають додому.)

2. Бесіда про приліт птахів.

— Кому доводилось бачити, спостерігати, як летять гуси, журавлі?

— Як голос подають?

— Які почуття викликають?

— З чим це пов'язано?

3. Прочитати рядки *Є.Гуцала*, в яких письменник передає своє враження від почутого весняного «курли»: «Журавлині сурми в піднебесі, легенький, бентежливий передзвін прозорий, кришталевий».

— З чим порівнюється журавлине «курли»?

— Який це передзвін?

— Чому він здається легким, прозорим, кришталевим?

— Яким словом автор передає свій внутрішній стан у цей момент? (Бентежливий. Автора збентежив журавлиний передзвін.)

4. Прочитати слова. Вибрати з них і відповідно прочитати емоційно теплі: гуси, гусоньки, гусяточка.

— Коли промовляємо ці слова, що ми відчуваємо? (Ніжність, тепло.)

5. Розповідь вчителя про Ганну Чубач, українську поетесу, автора віршів ліричних, зігрітих щирим почуттям любові до всього живого на землі. У віршах поетеси відчувається пісня.

6. Передбачення. Про кого дарує нам сьогодні вірш Ганна Чубач?

II. Етап «у ході читання».

1. Читання вірша вчителем. Учитель передає настрій твору, голосом «малює» картину прильоту гусей, підкреслює головну думку, зосереджену в останніх рядках: як журитися в краї чужому, краще мерзнути в рідному домі.

гусей? (Гусоньки, гусяточка, позамерзали в них ніженьки, хилять вони голівоньки.)

Автор своїм теплом, ніжністю намагається зігріти гусей.

— Чи вдалося автору викликати у вас таке ж ставлення до описаного (співчуття, ніжність)?

Вірш пронизаний нотками суму, ніжності, теплоти. Коли будемо читати його, треба передати ці почуття, вибравши відповідний тон, темп, тембр голосу. Силою голосу виділимо ті слова, які допомогли нам відчувати стан гусей, зрозуміти, який голос кликав їх додому.

4. Вторинний синтез.

Виразне читання вірша.

III. Етап «після читання».

— Які ще твори ви читали про приліт птахів?

— Чим цей вірш схожий на оповідання «Журавлі-веселики»?

— Хто автори обох творів? Що їх об'єднує? Як вони пишуть про приліт птахів, про прихід весни?

— Чи однакові почуття викликав приліт птахів у автора вірша «Повернулись гусоньки рано» і «Журавлині сурми в піднебесі...»?

IV. Домашнє завдання.

Автор дякує вчителю початкових класів, які брали участь у добірї матеріалу для посібника «Перлинка».

Віра НАУМЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри методики
початкового навчання
КМІУВ ім.Б.Грінченка

